

A református közoktatás múltja a fővárosban

A főváros–vidék kettősségnek hosszú ideig nem volt jelentősége abban, hol helyezkednek el a kulturális intézmények. Ugyanis modern értelemben vett fővárosa, egyben nagyvárosa csak 1873, Budapest megalakulása óta van Magyarországnak. Azóta beszélhetünk országos értelemben vidékről, korábban az egyes városoknak külön-külön volt „vidékük”. A kisebb-nagyobb településeken működő katolikus és protestáns középfokú iskolák jellemzően regionális vonzásköre szemléletesen példázza ezt a viszonylatot. Csak a főváros létrejötte után, onnan tekintve váltak igazán „vidékiek”. A nemzeti kultúra alakulásában fontos szerepet játszó nagy múltú protestáns kollégiumok egyike sem kötődött Budapesthez. Már azért sem, mert a Türelmi rendelet (1781) előtt Pest és Buda szabad királyi városok nem engedtek protestánsokat letelepülni a falaik között. Így a pesti reformátusok csak 1796-ban tudták megalakítani önálló gyülekezetüket. Rébay Magdolna könyve azon túl, hogy fontos iskolák és a közoktatás-politika történetével foglalkozik, speciálisabb szempontból azért is figyelemre méltó, mert az új fővárosban a református közoktatás a hazai protestáns identitásban olyannyira meghatározó iskolai tradíció nélkül született meg. Annak számos jellegzetessége utóbb sem alakult ki itt.

A monografikus igényű mű két nagy részre oszlik: az egyikben az oktatáspolitikai formálódását, a másikon az egyes iskolák történetét mutatja be a szerző.

A dualizmus időszakában nem beszélhetünk egységes református oktatáspolitikáról. Egy ideig azért sem, mert csak 1881-ben jött létre az egységes egyházszervezet, de azután is sokat megőriztek önállóságukból az egyes egyházkerületek. A rendi korszakból örökölt egyházi autonómia kérdése erősen befolyásolta az állam–egyház viszonyt és az egyház polgári társadalomba illeszkedésének mikéntjét. Az autonómia a korábbi korszakokban vitathatatlanul védte az egyházat, de eredeti formái a modern társadalomban egyre inkább céltalanná vagy okafogyottá váltak. Nehezen alakult az új modus vivendi, amely a tradíciókat is tiszteletben tartja és a társadalmi szerepvállalásokat is elősegíti. Történelmi okokból a hazai protestánsok nem rendelkeztek ahhoz elegendő egyházi vagyonnal, hogy a polgári társadalom irántuk támasztott igényeit elláthassák. Ezért szorultak az egyébként az 1848. XX. tc.-ben megígért államsegélyre. Viszonyásul a polgári állam elsősorban az egységesítendő közoktatás területén jelentette be a változtatás igényét. A korszakot végigkísérték az államsegély mértékéről és módjáról, valamint az egyházi autonómia fenntartásáról folytatott viták. Ugyanakkor a szabadelvűség jegyében és anyagi meg gondolásból az egyházi fenntartók jelentős számmal adták át elemi iskoláikat községi vagy állami fenntartásba. Ez a tendencia a korszak második felében valamelyest mérséklődött, mert felekezeti öntudattól vezérelve már inkább ragaszkodtak a református egyházközségek saját iskola fenntartásához, mint előbb.

1920 után mind az állami, mind az egyházi oldalon a korábbinál markánsabb, az egyház részéről is egységesebb oktatáspolitikai bontakozott ki, noha a Dunamelléki Református Egyházkerület (ennek kereteibe tartozott a fővárosi reformátusság) és az alacsonyabb szervezeti egységek, az egyházmegegyék elképzelései és törekvései nem minden esetben voltak azonosak. A felekezeti közoktatás finanszírozása és az állami beavatkozás kérdései azonban ebben az időszakban sem jutottak nyugvópontra. Megjegyzésre méltó ellentmondás, hogy az egyházi iskolákat korántsem preferálta úgy a kultuskormányzat, ahogyan a korszak általános szellemiségéből és „keresztény kurzus” elnevezéséből akár

következhetett volna. A legfontosabb ok valószínűleg a Trianon utáni országban a nemzeti egység feltétele a felekezeti széthúzástól és konfliktusoktól. Ugyanakkor a vallási nevelést, sőt annak hazafisággal összefonódó erősítését elsődlegesen fontosnak tartotta mindkét fél. A református egyház új, modernizációs vallási áramlatok hatására mind fokozottabban igyekezett társadalmi jelenlétét és befolyását erősíteni, hívei utánpótlását intézményes neveléssel biztosítani, aminek első számú terepét jelentették az iskolák. Rébay Magdolna könyvében többször vizsgálja, koronként mi képezte kívánalom szerint és valóban az oktatás református „jellegét”. Ez a protestáns hagyományok, a nemzeti és függetlenségi szellem, továbbá az irodalmi és általában a humán műveltség előtérbe helyezésében nyilvánult meg. A vallás erkölcsi és hitbuzgalmi nevelésre a történet folyamán mindinkább nagyobb hangsúlyt fektettek. Mindemellett az iskolák korszerűsítésére, színvonaluk emelésére szűkös anyagi lehetőségek között is igyekeztek fokozottabban áldozni.

A szerző által részletesebben bemutatott három fővárosi iskola története szemléletesen igazolja ezeket az elgondolásokat. A gyülekezet alapításakor még egyetlen lakószobában elférő pesti hívek száma egy évszázad alatt – a város hatalmas arányú növekedésének köszönhetően – több tízezernyi lélekre emelkedett, ezzel az ország legnépesebb református közösségét alkották. Az oktatási tradíció említett hiányának kezdettől tudatában voltak. A saját iskola megszervezését a város többi felekezetének hasonló törekvései, az identitás mélyítésének szüksége és presztízs okok is sürgették. A néhány alsó osztályból álló első pesti református iskola mégsem lett igazán hosszú életű (1806–1870). Pénzügyi és szervezeti gondok mellett végső soron a fent említett liberális eszmék érvényesülése miatt szűnt meg.

A könyv különben megismertet más, a mai Budapest területén elhelyezkedő, különböző időszakokban létező alsófokú iskolák vázlatos történetével is. Mindenekelőtt a legrégebbivel, az óbudaival, valamint az 1950-ben Nagy-Budapesthez csatolt, szintén a pestinél régebbi rákospalotaival és rákoscsabaival, azután árvaházakban és egyéb intézetekben működőkkel. Ezek az iskolák azonban sosem, a római katolikusokkal összevetve különösen nem alkottak kiterjedt hálózatot. A budapesti reformátusok alsófokú felekezeti iskolákkal ellátottsága mindvégig igen szerénynek mondható. A sorból leginkább a Városligeti fasorban épületet kapó, 1926-ban alapított Juliánna Református Elemi Iskola emelkedett ki. Ez az első iskola, amelynek a szerző – jelentőségét hangsúlyozandó – másokhoz képest többszörösen nagyobb terjedelmet szentel. A döntően holland segítyből létrejött intézményt részletesen bemutatja korszerű épületével, főszereltségével, színvonalas oktatásával abban a folyamatban, amelyben rövid néhány év alatt vonzó tekintélyű iskolává vált.

A könyvben részletes, alapításuktól államosításukig terjedő történettel szereplő másik két iskola kiválasztásához nem kellett külön szempontokat figyelembe venni, mert a maguk nemében egyedüli budapesti oktatási intézmények voltak: a Lónyay utcai épületéről röviden csak „Lónyay”-nak emlegetett Budapesti Református Fiúgimnázium és a Baár-Madas Református Leánynevelőintézet (középiskola).

Eredetileg magánfenntartású intézményként a fiúgimnázium alapítására (1859) már annak a felismerésnek a jegyében került sor, hogy Pest-Budából rövid idő alatt az ország hivatalos fővárosa lesz. Ugyanakkor fölsejlett a város országos református központtá válásának lehetősége. Akkoriban több református és közös protestáns intézmény telepedett meg Pesten, köztük a teológiai főiskola (1855), melyhez a fiúgimnázium szorosan kapcsolódott. A következő évtizedekben az illetékes egyházi vezetés igyekezett fejlesztéséről gondoskodni (1888-ban és 1943-ban önálló, új épület). Az egyházkerület vidéki városaiban több nagy múltú és jól működő gimnázium, valamint a főváros katolikus meg

állami gimnáziumai komoly versenyt jelentettek, de a Lónyay megállta a helyét közöttük, habár sosem számított „elit” intézménynek. Ám az is igaz, hogy sok jeles növendék került ki falai közül, még majdani Nobel-díjas is (Szentgyörgyi Albert), akikkel méltán büszkélkedhet. Tragikus sorsa lett a háború alatt jórészt közadakozásból, nagy erőfeszítéssel emelt (1943), korszerű, modern stílusú új épületnek, mert egy évtizedig sem szolgálhatta a református közoktatást.

A Baár–Madas a nevében megörökített két nagylelkű alapítónak köszönhette létrejöttét (1908). A nevelés lassan közügyé vált a dualista Magyarországon, a református egyház elsősorban ezzel az intézettel vette ki részét belőle. Több mint két évtized múltán kapott véglegesnek szánt reprezentatív új épületet Budán (1931). Ravasz László püspöknek, a két világháború közötti korszak vezető református személyiségnek különösen szívügye volt, hogy a Baár–Madas erős, színvonalas, országos jelentőségű oktatási-nevelési intézmény legyen. Bár, mint az előző két iskola, más felekezetű tanulókat is befogadott, elsősorban református „középosztály”-beli növendékekre számított. Sikerült pár év alatt „elit” iskolává válnia, mígnem az államosítással el nem vesztette az egyház.

1990 után mindhárom iskolát újraindította a református egyház. Azonban a könyv az újrakezdés körülményeinek és első éveinek közelebbi elemzésére nem vállalkozott, miután valóban más történetről van szó.

Rébay Magdolna műve nagy arányban támaszkodik levéltári kutatásra. Tartalma, eredményei, jelentős tételszámú szakirodalmi és egyéb nyomtatott forrásai, 1552 lábjegyzete, 65 fénykép-illusztrációja, a függelékben közölt statisztikák, adattárak, archontológiák egyaránt tanúsítják, hogy monografikus igénnyel készült, értékes tudományos munka.

(Rébay Magdolna: Református közoktatás a fővárosban a kezdetektől 1952-ig. Kitekintéssel az illetékes egyházmegyék és a Dunamelléki Református Egyházkerület közoktatási politikájára. Csokonai Könyvkiadó, Debrecen, 2011, 399 p.)

